

מבט על, גיליון 679, 29 במארכ 2015

ניסיון לרבע את המעגל: עד כמה תצליח ערב הסעודית לגבש חזית סונית?

גליה לינדנשטראוס ויואל גוז'נסקי

לאור ביקור נשיא טורקיה, רג'יפ טאיפ ארדואן, בערב הסעודית בתחילת מרס 2015 ופגישתו עם המלך החדש, סלמן בן עבד אל-עזיז, דובר בשני הצדדים על פתיחת דף חדש ביחסים בין המדינות. ארדואן הינו אחד מבין מספר ראשי מדינות שפקדו את ריאד לפגישות עם המלך החדש. קדמה לביקורו בממלכה פגישה בין המלך סלמן ונשיא מצרים, עבד אל-פתאח א-סיסי, ולאחריו התקיימה פגישה בין המלך לבין ראש ממשלת פקיסטאן, נוואז שריף. כן דווח, כי מתנהלים מגעים בין חמאס לבין ערב הסעודית וכן שחאלד משעל צפוי לבקר בממלכה. רצף פגישות זה, על רקע החשש מהתחזקות מעמדה של איראן באזור, הוביל פרשנים לשוב ולדבר על ניסיון להקמתה של ברית סונית לצורך בלימת השפעתה של איראן ושלוחיה במרחב. פגישות אלה היו תשתית לגיוס תמיכה לקראת ההתערבות הצבאית, בהובלתה של ערב הסעודית, בתימן. בעקבות ביקורו בערב הסעודית אמר ארדואן ש"מצרים, ערב הסעודית וטורקיה – השלישייה הזו – הן המדינות הכי חשובות באזור. יש לכולנו את החובה לפעול למען השלום, הרגיעה והרווחה של האזור". עם זאת, אם ברית סונית מסוג זה אמורה להישען בראש ובראשונה על טורקיה ומצרים לצד ערב הסעודית, ניכר כי היריבות הקשה הקיימת כיום בין טורקיה למצרים תשתית את החזית הזו על בסיס רעוע.

נראה שההסכם המתגבש בין איראן למעצמות בנושא הגרעין, לצד התפקיד הפעיל של האיראנים בסוריה, בלבנון באמצעות חזבאללה ובעיראק במאבק מול דאע"ש, וכן התחזקות השיעים-החותיים בתימן, הובילו את הסעודים להכרה שהם זקוקים לטורקיה בחזית שהם מנסים לגבש אל מול איראן. ערב הסעודית ממשיכה גם במדיניות של השקעות עתק במצרים, שתכליתה לשמור על היציבות במדינה זו ולהשיג השפעה על שלטון א-סיסי. בוועידת הפיתוח הכלכלי של מצרים, שנערכה במחצית מארס בשארם א-שייח', ערב הסעודית בשיתוף עם כווית ואיחוד האמירויות הבטיחה העברה של עוד כ-12 מיליארד דולר למצרים – מה שמביא את הסיוע של מדינות המפרץ לא-סיסי לכ-23 מיליארד דולר. נראה שהשקעה זו כבר נושאת פרי בדמות ההשתתפות הפעילה של מצרים בקואליציה הפועלת בתימן בהנהגתה של ערב הסעודית.

טורקיה, מצדה, מבקשת את קרבתה של ריאד על רקע בידודה היחסי באזור. איתותים לרצון בשיפור היחסים עם ערב הסעודית ניתן היה לראות בהחלטה של ארדואן לקטוע את ביקורו באפריקה על מנת להשתתף בהלוויית המלך עבדאללה, וכן בהכרזה על יום אבל בטורקיה על מותו של המלך. טורקיה זקוקה לערב הסעודית על שום כישלונותיה הרבים בתחום מדיניות חוץ וכן משיקולים כלכליים - הצורך בהשקעות סעודיות. היקף הסחר בין טורקיה לערב הסעודית הגיע ב-2014 ל-7 מיליארד דולר ויש לו פוטנציאל צמיחה נוסף, כך ששתי המדינות הציבו לעצמן את היעד של הגעה להיקף סחר של 20 מיליארד דולר עד שנת 2018. הצמיחה בתיירות גדלה בשלושים אחוזים בהשוואה ל-2013, והגיעה ליותר משלוש מאות אלף תיירים סעודים בטורקיה. (עם זאת, אם כפי שמסתמן לא יחודש באפריל 2015 ההסכם בין טורקיה למצרים, שמאפשר למשאיות טורקיות לעבור בשטח מצרים ולעקוף את המעבר בתעלת סואץ, יתייקר משמעותית הסחר בין המדינות ותקטן כדאיותו). יש לציין, שהצלחתה של ערב הסעודית לכופף את ידה של קטאר ולאלצה לנסות ולשפר את יחסיה עם מצרים הובילו להיחלשותו של ציר טורקיה-קטאר, שעוד במהלך 'צוק איתן' ספג מהלומה על רקע הדומיננטיות המצרית.

הניסיון להקים ברית סונית על רקע אתגרי הטלטה בעולם הערבי וההתעצמות בכוחה האזורי של איראן אינו חדש. למעשה, כבר ב-2011 ניתן היה לראות ניסיון כזה, אך הוא לא צלח בין השאר בשל הכישלון להביא להפלתו של משטר בשאר אל-אסד בסוריה ולאחר מכן לאור חילופי השלטון במצרים – תפיסת השלטון בידי הצבא מידי 'האחים המוסלמים'. יתרה מכך, לטורקיה ולערב הסעודית אין מסורת של יחסים טובים,

מבט על, גיליון 679, 29 במארכס 2015
ניסיון לרבע את המעגל: עד כמה תצליח ערב הסעודית לגבש חזית סונית?
גליה לינדנשטראוס ויואל גוז'נסקי
המכון למחקרי ביטחון לאומי

שעליה ניתן להישען על מנת לבנות את היחסים בעת הנוכחית. תקופות של התחממות ביחסים, כמו למשל בין 2005 עד לאירועים הראשונים של הטלטלה בעולם הערבי, היו היוצא מן הכלל.

ערב הסעודית הוציאה את תנועת 'האחים המוסלמים' מחוץ לחוק, אך מדיווחים שונים עולה, כי המלך החדש שוקל את מדיניותו כלפי חמאס, תנועת בת של 'האחים', במטרה לצרפם לציר האנטי-איראני המתהווה. ההתרככות האפשרית בעמדתה של ערב הסעודית מול האחים המוסלמים, היא בסיס טוב לשיפור ביחסי טורקיה ערב הסעודית. ואולם, מוקדם עדיין לראות שינוי בעמדה התקיפה של משטר א-סיסי מול 'האחים המוסלמים'. על רקע היחסים הטובים בין המשטר המצרי לבין ערב הסעודית, ברור שעמדתה התקיפה של טורקיה מול מצרים היא נקודת החולשה העיקרית של הציר הסוני, שמנסים לגבש הסעודים. במהלך ביקור ארדואן היו שציפו שהמלך סלמן יצליח להביא לפגישה בין ארדואן וא-סיסי, אך הציפיה לא התממשה. "אתה בוודאי מתבדח", השיב ארדואן לעיתונאי ששאל אותו האם הוא מתכנן לפגוש את סיסים במהלך ביקורו. אמנם, ארדואן גם ציין שערב הסעודית רוצה שטורקיה תשלים עם מצרים ושזוהי למעשה "המחלוקת היחידה בין שתי המדינות", אך במקביל אמר: "כמובן שהם רוצים זאת, אך אין התקששות".

טורקיה הביעה תמיכה פומבית בהתערבות הצבאית בתימן בהובלתה של ערב הסעודית, ובאופן חריג ציין ארדואן, כי "לא ניתן לסבול" את הניסיונות האיראניים להשיג דומיננטיות באזור. ואולם, טורקיה סייגה למעשה את התמיכה בפעולות הסעודיות בכך שהצהירה, כי היא תומכת בהן ובלבד שיובילו לדיאלוג פוליטי פנימי בתימן. ומעבר להבטחה עמומה לתמיכה לוגיסטית אפשרית, טורקיה לא הציגה עוד סיוע. בטווח הארוך, סיכוייו של המלך סלמן לרתום את טורקיה לקואליציה האנטי-איראנית שהוא מבקש להקים, נראים נמוכים. את ההתבטאות החריגה של ארדואן ביחס לאיראן ניתן לראות כנובעת יותר מהגברת השפעתה של איראן בעירק מאשר בתימן. יש אף לזכור, שטורקיה ואיראן ידעו בעבר למתן את השפעתן של מחלוקות על יחסיהן – הן ידעו לשתף פעולה, על אף עמדותיהן המנוגדות בתכלית ביחס למתרחש בסוריה. זאת ועוד, פרשנים סעודים איימו שאל לה למצרים לנסות ולהכתיב את מדיניות החוץ הסעודית, אך קשה לראות שיתרחש שיפור אמתי ביחסי טורקיה - ערב הסעודית בלי שתחול תזוזה במצב היחסים בין טורקיה ומצרים. יש אף לציין, שעל רקע הפיצול בלב, הסעודים (והמצרים) תומכים בממשלה בטורקיה, ואילו הטורקים תומכים בממשלה בטרקיה. ובנוסף, בעוד שנראה שחל שינוי מסוים בעמדה הסעודית כלפי חמאס, ספק אם שינוי זה אכן יצמצם את ההתנגדות הסעודית לגיבוי החזק שמעניקה טורקיה לחמאס. באופן סמלי ניתן לראות את סדר הביקורים אצל המלך סלמן גם כביטוי להיבטים של עבר, הווה ועתיד במדיניות החוץ של ערב הסעודית – הפגישה עם א-סיסי כביטוי לסדר העדיפויות של המלך הקודם, הפגישה עם ארדואן כביטוי לניסיון עכשווי לבנות קואליציה סונית, והפגישה עם שריף כתעודת ביטחון למקרה שניסיון לקדם את הקואליציה ייכשל.

התחממות ביחסי ערב הסעודית וטורקיה, על אף שנועדה לבלום את התחזקות איראן באזור, אינה מבשרת בהכרח טובות לישראל. על רקע המשבר ביחסים בין ישראל לטורקיה, הכנסתה של אנקרה לציר הסוני שמובילה ערב הסעודית עלול להביא להחרפת מוקדי החיכוך בין ציר זה לישראל. היחסים הפרגמטיים שהצליחה לטוות ישראל עם המדינות הסוניות המתונות עלולים להיפגע, אלא אם ידעו ישראל וערב הסעודית לשמור על ערוץ תיאום שקט ביניהן. יתר על כן, הצלחת המהלכים הסעודים הנוכחיים בהקשר הטורקי נתונה בספק. אם אכן ייכשלו המהלכים הסעודיים, אפשר שהפגיעה האפשרית ביחסים עם ישראל תתברר כזמנית. שר החוץ הסעודי צוטט לאחרונה כאומר, כי לערב הסעודית אין בעיה עם 'האחים המוסלמים' אלא עם אלמנטים מסוימים בתנועה. לא מן הנמנע, שעבור ריאד האיום האיראני הוא מוחשי ומתגבר, ובראייתה כדאי גם לבלוע את הגלולה המרה הקרויה 'אחים מוסלמים', ולו כדי ליצור חזית סונית אנטי-איראנית. לפיכך, האתגר יהיה הבאת המצרים, הרואים בתנועה זו איום חמור על היציבות הפנימית במדינתם, לשתף פעולה עם הכוחות המזוהים עמה, ובראשם טורקיה.